

מצוות צריכות כוונה

הרב אבגדור שילה

"שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה - יצא. כפאו מאן? אמר רב אשי: שכפאווהו פרסים, אמר רבא: זאת אומרת התוקע לשיר - יצא. פשיטא, היינו הך! מהו דתימא התם אכול מצא אמר רחמנא והא אכל. אבל הכא זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא, קמ"ל".¹

רש"י: "קמ"ל: דאע"ג דמתעסק הוא - יצא, דמצוות אין צריכות כוונה". ה"טורי אבן" הקשה על רש"י: "ולא הוי ליה לפרש כן דודאי מתעסק לא יצא כדתנן לקמן, אלא הכי פירושו - קמ"ל התוקע לשיר לא דמי למתעסק".

רש"י בפירושו השווה את דין המתעסק לתוקע לשיר, וקמ"ל רבא שלמרות שתוקע לשיר הוא במתעסק יצא ידי חובה. ה"טורי אבן" מקשה שאין שני הדינים הללו שוים. המתעסק יש חסרון בעצם המעשה, המעשה שעשה לא נעשה מתוך כונה לעשות המעשה ולכן נחשב כלא עשה אדם זה את המעשה, אבל כשתוקע לשיר הוא התכון למעשה אלא שלא היתה כונה לצאת ידי חובת המצוה במעשה זה. לקמן² שנינו "המתעסק לא יצא", ומזה מוכח שאין המתעסק וחסרון כונה לצאת שוים.

שם³ שנינו: "המתעסק לא יצא" הא תוקע לשיר - יצא, לימא מסייע ליה לרבא, דאמר רבא התוקע לשיר - יצא".

פרש"י: "מתעסק, שאינו מתכוין לתקיעה ... אבל תוקע לשיר מתכוון לתקיעה בעלמא".

דוחה הגמ': "דילמא תוקע לשיר נמי מתעסק קרי ליה". לפי רש"י דחיית הגמ' אינה דחיה בעלמא אלא זו האמת שהתוקע לשיר כמתעסק, אבל לפי ה"טורי אבן" זו דחיה בעלמא ובאמת מתעסק ותוקע לשיר אינם זהים.

יש לעיין בשיטת רש"י, הרי באמת יש להבדיל בין מתעסק לתוקע לשיר וכמו שהקשה ה"טורי אבן".

מהי הכונה במעשה המצוה? האם הכונה היא להפוך את המעשה למצוה ומבלי הכונה יש כאן מעשה בעלמא שלא חל עליו שם מצוה (ואולי אפילו יותר מכן, המעשה הוא מעשה מצוה אלא שלא אוכל לצאת ידי חובת המצוה מבלי להתכון לעשות את המצוה כדי לצאת ידי חובה).

או כאשר חסרה כונה יש חסרון בעצם המעשה. יש לומר שרש"י אכן סובר כאופן השני, ובשעה שחסרה כונה יש כאן חסרון בעצם קיום המעשה ולכן יש להשוות בין מתעסק לחוסר כונה.

1. ר"ה כ"ח ע"א

2. ל"ב ע"ב

2א. ל"ג ע"ב

ה"יום תרועה"³ מקשה: מדוע אומר רב ששת שכפאווה פרסים ולא שכפאווה יהודים ע"מ שיקיים המצוה? ומתריך: "כשכפאווה יהודים פשיטא דיצא דהוי ליה כאילו הוא כיוון לצאת כדאיתא פ"ב דחולין⁴ בנדה שנאנסה וטבלה ר"א: טהורה לביתה ואסורה לאכול בתרומה וכו'. הרי דהאשה דאנסה לחברתה ואטבלה אפי' למ"ד דטבילת נדה להתירה לבעל בעי כונה, כונת חברתה מועילה לה כאילו נתכונה היא, וה"נ אם יהודים כפאווה פשיטא דיצא אפי' תימא דמצוות צריכות כונה".

לדעתו כונת אחר מועילה להוציא את העושה ידי חובה, וכמו שהוכיח מהגמ' בחולין⁵ ואם נאמר כמש"ל שהכונה היא חלק מהמעשה א"א לומר כמ"ש ה"יום תרועה", שהרי בחידושי התור"ד⁶ הקשה - מדוע לא תועיל שליחות לעשות המצוות? ומתריך: "לאו מילתא היא שהמיצוה שחייבו המקום לעשות בגופו היאך יפטר הוא ע"י שליחו והוא לא יעשה כלום... אבל בסוכה הנ"מ שיכול לומר לשלוחו עשה לי סוכה והוא יושב בה, אבל אם ישב בה חברו לא קיים הוא כלום וכן לולב וציצית וכל המצוות".

א"כ לא יתכן לומר שהכונה היא חלק ממעשה המצוה, שא"כ לא יוכל אחר להתכונן עבורו והוא יצא ידי חובת המצוה. ודוחק לומר שהכונה היא חלק מהמעשה ולזה תועיל שליחות של אחר. ה"יום תרועה" הוכיח שכונת האחר מועילה. ולכן צריכים להסיק שלא כמו שכתבנו לעיל שהכונה היא חלק ממעשה המצוה, אלא כמ"ש באופן ראשון.

הגהות אשר"י⁷ כתב "וכן נדה שנאנסה וטבלה קאמר רב טהורה לביתה, והלכה כרב". רצה הגהות אשר"י להוכיח שמצות אינן צריכות כונה. דעת רב טהורה לביתה למרות שטבלה בלי כונה ש"מ שלדעתו מצוות אינן צריכות כונה והלכה כרב.

ב"מלא הרועים"⁸ הקשה על דבריו - "נ"ל דלא דמיא מצות עשה לדבר שאינו רק הוצאה וסילוק מן האיסור או מן הטומאה, כגון שחיטה שאינו רק הוצאה מידי איסור אבר מן החי, ואף דלא מתכוון מ"מ האיסור אודא ליה דהרי שור שחוט לפניך, וכן טבילה דהיא הוצאה מן הטומאה משא"כ במצוות עשה שצריך לצאת ידי חובתו, י"ל דלא יצא עד שיתכוין לזה" עכ"ל.

לפי"ז יש לומר שהוכחת ה"יום תרועה" שכונת אחר מועילה אינה הוכחה, ששם הוי רק סילוק האיסור ולכן גם כשחסרה הכונה הרי שור שחוט לפניך, משא"כ במצוות עשה הכונה היא חלק ממעשה המצוה.

יש מקום לומר שלדעת הגהות אשרי הכונה היא חלק מהמעשה עד שאפילו שור שחוט לפניך לא אמירנן שזה כשוחט בסכין פגום מכיון שחסר בעצם מעשה השחיטה, או בנדה חסר במעשה הטבילה ולכן אם מצ"כ לא צריך היה להועיל, ולכן הוכיח שמאצ"כ.

הרמב"ם⁹ פסק: "המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו, וכן השומע מן המתעסק לא יצא ידי חובתו" משמע שלדעתו מצ"כ.

ובהלכות חמץ ומצה⁹ כתב "אכל מצה שלא בכונה כגון שאנסוהו גוים או

3. חידושי לר"ה כ"ח ע"א

4. דף ל"א ע"ב

5. קידושין מ"ב

6. ר"ה פ"ג סי' י"א

7. ערך מצוות צריכות כונה אות ט.

8. הלכות שופר פ"ב ה"ד

9. פ"ו ה"ג

ליסטים לאכול יצא ידי חובתו" הרי שפסק מצות אינן צריכות כונה וסתר דבריו. כתב רבינו מנוח בשם הראב"ד: "ואי קשיא לך והיכי פסק הרב בהלכות שופר ומגילה¹⁰ דבעינן כונה לצאת וכאן פסק דלא בעינן כונה א"כ קשיא דידיה אדידיה. תירץ: דכיון דקימ"ל דכל עושה עבירה מתעסק פטור חוץ ממתעסק בחלבים ובעריות שהוא חייב שכבר נהנה, דלא מצינו למימר בהנאת אכילה מתעסק הוא ולית ביה כונה ה"נ הכא כיון שנהנה באכילת המצה אע"פ שלא נתכוין יצא, מפי מורי יצ"ו מדברי הראב"ד בכתוב שם" עכ"ל.¹¹

הפני"י¹² כתב שלפי טעם זה, שכן נהנה, במרור צריך כונה ואם לא תהי' כונה לא יצא ידי חובתו. והפמ"ג¹³ הסתפק האם במרור יצא או לא שכן לא שייך במרור לומר שכן נהנה, או כיון שמרור מדרבנן יצא.

ב"מלא הרועים"¹⁴ ביאר "בכל האיסורין היינו במה שאסרה תורה מלאכת שבת תכלית האיסור היא גוף הפעולה שעושה מלאכה בשבת ולא תכלית הנמשך מן המלאכה ולכך מתעסק פטור ... אבל במאכלות אסורות אין תכלית האסור גוף פעולת האכילה שהרי טועם ופולט אין אסור מדאורייתא רק האיסור הוא הנאת מעיו, וכן בעריות אף שהיה מתעסק מ"מ נעשית תכלית האיסור והיא עירוב זרע בנשים אסורות לו, לכך אף שהוא מתעסק ולא היה כאן גוף הפעולה בשלימות מ"מ תכלית הנמשך ממנה היה והוא הנאת מעיו, וז"ש שכן נהנה ונעשה התכלית וכן באכילת מצה באונס נעשה התכלית של כונת המצוה. והיכא דתכלית נעשה אף בלא כונה אזי לא בעינן כונה שאין הכונה ענין בפני עצמו רק הכשר המצוה לכך בשמיעת שופר וכיוצ"ב שלא נשאר רושם מן המצוה קבוע בו רק המצוה מתקיימת בעת שומעו אם לא כיון או, הרי זה כשומע קול שירים ואימת נתקיים המצוה? ואמנם במצוה מעשית שהמעשה נשאר קיים אצלו בלא הכונה אין הכונה מעכבת כיון שאין הכונה הכשר מצוה."

כלומר יש לחלק תחילה בין מצוה מעשית למצוה שאין בה מעשה, במצוה שאין בה מעשה צריכה להיות כוונה, אבל במצוה מעשית יש לברר מהי המצוה המעשה או התכלית אם המצוה היא התכלית אף שלא התכוין יצא, ולכן במרור אף שלא התכוון מפני שהרגיש המרירות בשעת האכילה הרי התקיימה המצוה ואף שלא נהנה. לפי הסבר זה, שכן נהנה אינה עיקר אלא זה סימן על התכלית - שצריך הנאת בני מעיו, אבל במקום ששם אין הנאה אבל מתקיימת התכלית יצא ידי חובה, ולכן פשוט שבמרור יצא ידי חובה.

ב"אתון דאורייתא"¹⁵ כתב: "דהא דאמרינן שכן נהנה נלענ"ד בהסברתו, דרק משאסרה התורה מעשה בעלמא, או כשאינו מתכוין נחשב שלא עשה האדם את המעשה כלל, ורק כנעשה מאליו נחשב אבל לא כעשאו אדם ... אבל באכילה ובעריות שלא הקפידא התורה על המעשה רק על הרגשת ההנאה שלא יהנה האדם מאכילת חלב ומביאת העריות ... ודע שברש"י ובר"ן כתבו שאפי' למ"ד מצ"כ במצה שהיא אכילה יצא אפי' בלי כונה כמו לענין איסור מתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה, ולפי דברנו הנ"ל קשה להבינו". המהר"י עגיל מבין

10. פ"ב ה"ה

11. ורש"י ב"ה כתב "מהו רתימא התם אכול מצה אומר רחמנא ... ונהנה באכילתו הלכך לאו מתעסק הוא". וכ"כ עוד ראשונים בשיטת הרמב"ם.

12. ר"ה כ"ח ד"ה בתוס' ב"ה "אמר רבא".

13. פתיחה כוללת ח"ג סוף אות ה.

14. שם, אות י"ד

15. סימן כ"ד

שהאיסור בחלבים ובעריות הוא ההנאה, אבל דבר זה לא ניתן להאמר לענן מצה, וא"כ חולק בזה על הנחת "מלא הרועים" שגם במצה המצוה היא התכלית. אולם בסוף דבריו כתב: "ואולם לפמשי"כ במקום אחר באכילת קרשים ההנאה בעצמותו היא המצוה ... ודמי שפיר למתעסק בחלבים" א"כ לא מטעם ה"מלא רועים" שדנים על התכלית, אלא באמת אנו אומרים שההנאה היא המצוה. וא"כ במרור שאין הנאה, יש מקום לדון האם האכילה היא המצוה או שמא יצא גם כשלא התכון.

יתכן לומר כי ההנאה עושה את המעשה כמתייחס לגופו, שכן כשלא התכון, כתבנו לעיל, שיש חסרון בעצם המעשה כמו מתעסק ואין זה נחשב כמעשה שלו, אולם כשנהנה לא יתכן לומר שלא יתחייב "שכן נהנה", ולזה הסתפק הפמ"ג מכיון שבמרור לא נהנה א"כ כשלא התכון חסרה פעולת המצוה או דילמא כיון שהעידנא מצות מרור מדרבנן ל"צ כונה.

ואם ננים הדברים אפשר לבאר שיטת הרמב"ם. הרמב"ם סובר מצות צריכות כוונה, אבל במצה כיון שנהנה א"צ כונה מאחר וההנאה משלימה את החסרון שבמעשה ללא הכונה, ובמקום שאין הנאה אף שיש מעשה אם לא התכון לא יצא ידי חובתו. ובמצוה כשחיטה ומילה, יש לומר אף שצריך כונה לכתחילה אבל בדיעבד לא יעכב, מאחר והרי שור שחוט לפניך וכמ"ש לעיל בדברי "מלא הרועים". ודעת הגהות אשרי שגם בכה"ג יעכב למ"ד מצוות צריכות כונה. וכן תהיה נפ"מ זו לענין מילה שלא בכונה, שלדעת הרמב"ם יתכן לומר – שיצא ולדעת הגהות אשרי למ"ד מצ"כ – לא יצא.

"ולא תתורו אחרי לבבכם", הלב והעינים הם טרסורים לגוף שהם מזנין את הגוף, למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי, משל לאחד מושלך לתוך המים הושיט הקברניט את החבל ואמר לו: תפוס חבל זה בידך ואל תניחיהו שאם תניחיהו אין לך חיים, אף כך א"ל הקב"ה לישראל: כל זמן שאתם מדובקין במצוות ואתם הדבקים בה' אלוקים חיים כולכם היום". (במדבר רבה י"ז, ו')